

ТЕНДЕНЦІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ЩОДО МОБІЛІЗОВАНОГО (ПРИМУСОВО ВІДЧУЖЕНОГО) МАЙНА ТА СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЙОГО ВЛАСНИКІВ

TRENDS IN JUDICIAL PRACTICE OF HANDLING CASES REGARDING MOBILIZED (FORCIBLY EXPROPRIATED) PROPERTY AND METHODS OF PROTECTING THE RIGHTS OF ITS OWNERS

Короед С.О.,
д.ю.н., професор,
в.о. президента

Науково-дослідний інститут публічного права

Проведено аналіз і узагальнення рішень судів, оприлюднених в Єдиному державному реєстрі судових рішень протягом 2022–2023 рр., у справах про оскарження рішень військового командування щодо примусового відчуження майна в умовах правового режиму воєнного стану та зобов'язання повернути майно, які розглядалися судами як адміністративною, так й цивільною (господарською) юрисдикцією, незважаючи на однаковість предмету позову. Вивчено мотиви судів про віднесення справ зазначеної категорії до тієї чи іншої судової юрисдикції. Встановлено випадки, коли загальні та господарські суди вважали юрисдикцію таких справ адміністративною, а адміністративні суди – цивільною. Наголошено на актуальності судової практики розгляду справ вказаної категорії, яка підвищується у зв'язку із збільшенням кількості таких спорів, в яких суд має перевіряти правомірність позбавлення власників їхнього майна з метою уникнення порушення державою приписів статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Автором визнано більш переконливим і обґрунтованим підхід щодо визначення цивільної (господарської) юрисдикції таких справ порівняно із позицією адміністративних судів, які не враховують кінцеву мету, заради якої позивач-власник звертається до суду із позовом – оскарження законності вибуття майна з його володіння і повернення йому майна, та фактично зводять завдання правосуддя в таких справах до судового контролю за наявністю правових підстав для прийняття військовим командуванням рішення, не ставлячи за мету захист порушеного права позивача – його права власності на вилучене в нього майно. Визначаючи належний спосіб захисту прав власника незаконно мобілізованого (примусово відчуженого) майна, взято до уваги, що підставою припинення права приватної власності на майно особи є рішення військового командування (наказ, розпорядження), щодо якого повинен застосовуватись спосіб захисту, передбачений статтями 21, 393 ЦК України, – визнання незаконним і скасування. Також обґрунтовано відсутність підстав для самостійного оскарження акта про примусове відчуження або вилучення майна, який не є рішенням про виникнення чи припинення цивільних прав, а є лише їх оформленням. Разом з тим, для досягнення кінцевої мети позивача-власника при зверненні до суду, наголошено на необхідності заявлення також вимоги про витребування майна з чужого незаконного володіння.

Ключові слова: адміністративне судочинство, цивільне судочинство, юрисдикція, приватноправовий спір, право власності, захист, мобілізоване майно, примусове відчуження, витребування майна, воєнний стан, військове командування.

An analysis and summarization of court judgments published in the Unified State Register of Court Judgments during 2022–2023 was carried out in cases of appeals against decisions of the military command regarding the forced alienation of property under the conditions of the legal regime of martial law and the obligation to return property, which were reviewed by the courts in an administrative, as well as civil (commercial) jurisdiction, despite the sameness of the subject of the claim. The motives of the courts for assigning cases of the specified category to one or another court jurisdiction have been studied. There have been cases when general and commercial courts considered the jurisdiction of such cases to be administrative, and administrative courts to have civil jurisdiction. It is emphasized the relevance of the judicial practice in considering cases of the specified category, which increases in connection with the increase in the number of such disputes, in which the court has to check the legality of depriving of owners of their property in order to avoid the violation by the state of the provisions of Article 1 of the First Protocol to the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental freedoms. The author recognized a more convincing and well-founded approach to determining the civil (commercial) jurisdiction of such cases compared to the position of administrative courts, which do not take into account the ultimate goal for which the plaintiff-owner applies to the court with a lawsuit – challenging the legality of the removal of property from his possession and the return of the property to him, and in fact reduce the task of justice in such cases to judicial control over the presence of legal grounds for the military command to make a decision, without aiming to protect the violated right of the plaintiff – his right of ownership of the property seized from him. When determining the appropriate method of protecting the rights of the owner of illegally mobilized (forcibly expropriated) property, it is taken into account that the basis for terminating the right of private ownership on a person's property is the decision of the military command (an order), for which the method of protection provided by Articles 21, 393 of the Civil Code of Ukraine must be applied, – recognition as illegal and cancellation. It is also substantiated that there are no grounds for an independent appeal of the act of forced alienation or seizure of property, which is not a decision on the emergence or termination of civil rights, but merely only their formalization. At the same time, in order to achieve the ultimate goal of the plaintiff-owner when applying to the court, it is emphasized the need to also file a claim for claiming property from someone's illegal possession.

Key words: administrative proceedings, civil proceedings, jurisdiction, private law dispute, ownership, protection, mobilized property, forced alienation, reclaim of property, martial law, military command.

У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» одночасно із рішенням про введення в Україні воєнного стану із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року, було постановлено військовому командуванню разом із Міністерством внутрішніх справ України, іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» заходи і повноваження, необхідні для забезпечення

оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави. Додатково було зазначено, що на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Одним із заходів

правового режиму воєнного стану, визначених зазначеною статтею Закону, є примусове відчуження майна, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучення майна державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку (п. 4 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»).

Аналіз рішень судів, оприлюднених в Єдиному державному реєстрі судових рішень протягом 2022–2023 рр., у справах про оскарження рішень військового командування щодо примусового відчуження (вилучення) майна в умовах правового режиму воєнного стану та зобов'язання повернути майно, свідчить, що предметом вилучення (примусового відчуження) зазвичай виступали транспортні засоби громадян, щодо яких працівниками поліції склалися протоколи про адміністративні правопорушення за ст. 130 КУпАП (керування транспортними засобами особами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або відмова особи, яка керує транспортним засобом, від проходження огляду на такий стан). При цьому суди не давали оцінки суспільної необхідності в конкретному транспортному засобі під час воєнного стану (хоча, наприклад, в рішенні ЄСПЛ від 13 вересня 2005 року у справі «Іванова проти України», прямо вказано, що при позбавленні власності має бути досягнуто «справедливого балансу» між вимогами загального інтересу суспільства і вимогами захисту основних прав осіб). Існує й неоднозначність в розумінні статусу місцевості, де ведуться бойові дії, адже від цього залежить необхідність одержання органами військового командування погодження місцевої державної адміністрації на примусове відчуження (вилучення) майна. Справи зазначеної категорії при цьому розглядалися як загальними (господарськими) судами, так й адміністративними судами, що свідчить про очевидний конфлікт юрисдикцій, а відповідного рішення Великої Палати Верховного Суду з цього питання не має. Також не має єдності у формулюванні змісту позовних вимог – визначенні необхідних способів захисту прав позивача при витребуванні мобілізованого майна. Не ухвалено ще Великою Палатою Верховного Суду рішення у справі щодо виплати компенсації за мобілізоване (примусово відчужене) майно – житлового будинку внаслідок його зайняття військовими Збройних Сил України. Існуючі роз'яснення Міністерства юстиції України зазначених питань не вирішують, хоча й слугують певним орієнтиром для реалізації законодавчого механізму оформлення за державною права власності на примусово відчужене (вилучене) майно [1; 2].

Не дивлячись на те, що зазначена категорія судових справ хоч й є новою, проте ще не була предметом окремої уваги науковців; лише деякі судді Верховного Суду звертали увагу на окремі проблемні питання розгляду справ зазначеної категорії [3; 4]. Разом з тим, актуальність судової практики розгляду вказаної категорії справ підвищується у зв'язку із збільшенням кількості таких спорів, в яких суд має перевіряти правомірність позбавлення власників їхнього майна з метою уникнення порушення державою приписів статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

З огляду на зазначене вище, дослідження та узагальнення тенденцій судової практики розгляду спорів щодо мобілізованого (примусово відчуженого) майна, а також висвітлення застосованих судами підходів вирішення проблемних питань з обґрунтуванням пропозицій ефективного захисту (з точки зору застосування належних способів захисту) прав власників мобілізованого майна й ставить за мету наша стаття. Водночас, оскільки предметом нашого дослідження є саме випадки неправомірного примусового відчуження (вилучення) мобілізованого майна у власників (тобто незаконний застосування державою реституції),

тому ми не будемо розглядати випадки можливих порушень цивільних прав на таке майно інших осіб – наприклад заставодержателів, адже вони в силу прямої норми ч. 2 ст. 57 Закону України «Про заставу» мають право на відшкодування збитків, а не на оскарження рішення військового командування, що є способом захисту прав саме власника. Так само ми не розглядатиме питання компенсації майнової шкоди внаслідок «правомірного» вилучення (примусового відчуження) майна.

Аналізуючи судову практику за даними Єдиного державного реєстру судових рішень нами встановлено, що на розгляді судів як цивільної (господарської), так й адміністративної юрисдикції перебували справи з майже однакоvim предметом позову щодо мобілізованого майна.

Так, в ряді справ позовні вимоги громадян і підприємств – власників вилученого майна (транспортних засобів та іншого майна) до обласних військових адміністрацій, територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, військових частин про оскарження рішень вказаних органів військового управління щодо примусового відчуження майна в умовах правового режиму воєнного стану та зобов'язання його повернути – розглядалися в порядку цивільного (господарського) судочинства. Причому в ряді випадків такі позовні вимоги одразу розглядалися по суті судами першої і апеляційної інстанцій в порядку цивільного чи господарського судочинства (тобто спору щодо приватноправового характеру заявлених вимог і, відповідно їх цивільної юрисдикції, у судів не виникало) [5; 6], а в окремих випадках апеляційні господарські суди не погоджувались із адміністративною юрисдикцією таких спорів і повертали справи до господарських судів першої інстанції для продовження розгляду таких позовних вимог саме в порядку господарського судочинства з тих підстав, що примусове відчуження майна порушує право власності позивача, а тому у нього виникла необхідність захисту свого цивільного права [7; 8].

Хоча мали місце випадки, коли суди першої і апеляційної інстанцій, заперечуючи цивільну юрисдикцію таких справ, відмовляли в розгляді таких позовних вимог в порядку цивільного судочинства і вважали, що такі справи підлягають розгляду саме в порядку адміністративного судочинства з тих підстав, що спір виник щодо оскарження рішення суб'єкта владних повноважень при примусовому відчуженні майна фізичної особи в умовах воєнного стану, в якому відповідач як суб'єкт владних повноважень виступає щодо позивача не як рівноправна сторона у правовідносинах, а як суб'єкт, що законодавчо уповноважений владно керувати поведінкою інших суб'єктів [9].

В ряді інших справ аналогічні позовні вимоги розглядалися в порядку адміністративного судочинства. Причому в ряді випадків такі позовні вимоги одразу розглядалися по суті адміністративними судами першої і апеляційної інстанцій в порядку адміністративного судочинства (тобто спору щодо адміністративної юрисдикції у адміністративних судів не виникало) [10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17], а в окремих випадках апеляційні адміністративні суди, не погоджуючись із господарською юрисдикцією спору, повертали справи до адміністративних судів першої інстанції для продовження розгляду таких позовних вимог саме в порядку адміністративного судочинства з тих підстав, що спір стосується не права власності позивача на майно, яке вилучено, а позовні вимоги обґрунтовано протиправні та незаконні рішення суб'єкта владних повноважень щодо примусового вилучення майна, яке прийняте за відсутності правових підстав [18; 19]. Хоча в усіх цих адміністративних справах позивачі наголошували, що їх в незаконний спосіб було позбавлено права власності на їхнє майно.

Водночас мали місце випадки в кількох справах, коли апеляційні адміністративні суди, закриваючи про-

вадження в адміністративній справі, доходили висновку про необхідність розгляду таких позовних вимог саме в порядку цивільного (господарського) судочинства з тих підстав, що виникнення спірних правовідносин обумовлено незгодою з відчуженням належного позивачу майна (транспортного засобу), а оскаржуваним наказом порушуються його права як власника майна, яке позивач просить йому повернути [20; 21; 22].

Питання юрисдикції зазначеної категорії справ вже було предметом розгляду Верховного Суду в кількох справах. Зокрема, у справі № 904/868/22 позовні вимоги товариства (власника будівлі) до військової частини про визнання незаконним і скасування наказу «Про примусове відчуження майна на користь підрозділів військової частини» та акта про примусове відчуження або вилучення майна – нежитлової будівлі Верховний Суд вирішив розглядати саме в порядку господарського судочинства, оскільки предметом спору є оскарження актів щодо примусового відчуження нерухомого майна позивача, а отже, спір, що виник між сторонами у даній справі, стосується майнових прав позивача, не зважаючи на те, що виник у площині публічного інтересу. Тому не є публічно-правовим спір між суб'єктом владних повноважень та суб'єктом приватного права – юридичною особою, у якому дії суб'єкта владних повноважень спрямовані на виникнення, зміну або припинення цивільних прав юридичної особи. У такому випадку – це спір про право цивільне, незважаючи на те, що у спорі бере участь суб'єкт публічного права [23]. Пізніше, в іншій справі № 686/8141/22 позовні вимоги громадянина (власника автомобіля) до обласної військової адміністрації та військової частини про визнання незаконним і скасування розпорядження в частині примусового відчуження з приватної власності для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану транспортного засобу, визнання недійсним акта про примусове відчуження або вилучення майна, та витребування транспортного засобу з чужого незаконного володіння Верховний Суд дійшов висновку розглядати в порядку цивільного судочинства. При цьому Верховний Суд зробив висновок, що не є публічно-правовим спір між суб'єктом владних повноважень та суб'єктом приватного права – фізичною особою, у якому дії суб'єкта владних повноважень спрямовані на виникнення, зміну або припинення цивільних прав фізичної особи. У такому випадку – це спір про право цивільне, незважаючи на те, що у спорі бере участь суб'єкт публічного права. Предметом спору у цій справі є оскарження розпорядження та акта щодо примусового відчуження транспортного засобу позивача, а отже, спір, що виник між сторонами у цій справі, стосується майнових прав позивача та має приватно-правовий характер. Спірні правовідносини виникли внаслідок прийняття рішення про примусове відчуження майна, яке порушує, на думку позивача, його права, а тому у позивача виникла необхідність захисту свого цивільного права, у зв'язку з чим він правомірно звернувся до суду із позовом в порядку цивільного судочинства [24].

Зазначений підхід Верховного Суду щодо визначення цивільної (господарської) юрисдикції таких спорів, на нашу думку, є більш переконливим і обґрунтованим порівняно із позицією адміністративних судів, які чомусь не враховують ту кінцеву мету, заради якої позивач-власник звертається до суду із позовом, – оскарження законності вибуття майна з його володіння і повернення йому майна, вважаючи чомусь, що такий спір (оскарження рішення військового командування про примусове відчуження майна) стосується не права власності позивача на майно, яке в нього вилучено, оскільки позовні вимоги обґрунтовано передусім протиправністю та незаконністю рішення суб'єкта владних повноважень (органів військового командування) щодо примусового вилучення майна, тим самим зводячи завдання правосуддя виключно до судового

контролю за наявністю правових підстав для прийняття такого рішення, не ставлячи за мету захист порушеного цивільного права позивача – його права власності на вилучене в нього майно. До речі, свого часу ми вже наголошували, що кінцева мета, з якою пред'явлено позов, яка визначається виходячи з характеру спірних правовідносин, прав, свобод та інтересів, за захистом яких звернувся позивач до суду у спорі із суб'єктом владних повноважень, є ключовою для розмежування адміністративної і цивільної юрисдикції [25, с. 388-389].

Відповідні норми права (ч. 2 ст. 353, п. 9 ч. 1 ст. 346 ЦК України, п. 1 ст. 1, ст. 4 Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану»), на підставі яких держава в умовах воєнного стану застосовує реквізицію, набуваючи майно в державну власність, спрямовані на вирішення колізії публічного інтересу та цивільного права (зокрема, права власності, інших цивільних прав), розв'язання якої хоч й відбувається на користь публічного інтересу [26], проте це не перетворює врегульовані цими нормами відносини в публічно-правові, не змінює їх приватноправової природи і, відповідно, цивільної (господарської) юрисдикції судів при розгляді вказаних спорів.

Отже, визнавши, що спір за позовом особи-власника до держави (в особі відповідної обласної військової адміністрації, військової частини чи територіального центру комплектування та соціальної підтримки або інших органів військового управління) про оскарження рішень вказаних органів щодо примусового відчуження (вилучення) майна в умовах правового режиму воєнного стану та зобов'язання його повернути є цивільним та спрямованим на захист права власності, тому й способи захисту мають застосовуватись цивільно-правові.

При цьому для ефективного судового захисту спосіб захисту права має бути належним, тобто передбаченим законом та/або договором для спірних правовідносин і відповідати характеру правопорушення.

З положень Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» випливає, що примусове відчуження або вилучення майна у зв'язку із запровадженням та виконанням заходів правового режиму воєнного стану здійснюється за «рішенням військового командування» (ч. 1 ст. 4). Причому для нас не має значення форма такого «рішення» (чи-то наказ, чи-то розпорядження відповідного державного органу в межах його компетенції). Для нас визначальним є те, що таке рішення, в силу ч. 1 ст. 4 та ч. 2 ст. 353, ч. 4 ст. 11 ЦК України, оскільки такий випадок прямо передбачено законодавством, є підставою фактичного вилучення у власника його майна (позбавлення володіння), припинення його права власності і набуття (виникнення) права власності держави на таке майно. А відтак саме таке рішення військового командування (державного органу) породжує зміни в цивільних правах особи-власника та держави.

Оскільки, як ми вже зазначили, способи захисту мають бути передбачені законом/договором, то серед загальних способів захисту порушених цивільних прав, визначених ст. 16 ЦК України, є такий спосіб захисту, як визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб (п. 10 ч. 2 ст. 16). Вказаний спосіб захисту розкривається у ч. 1 ст. 21 ЦК України, згідно з якою суд визнає незаконним та скасовує правовий акт індивідуальної дії, виданий органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування, якщо він суперечить актам цивільного законодавства і порушує цивільні права або інтереси.

А оскільки в нашому випадку мова йде про порушення такого цивільного права, як право власності, тому застосуванню також підлягає спеціальна (оскільки розміщена в главі 29 «Захист права власності») норма ст. 393 ЦК України (визнання незаконним правового акта, що порушує право власності), яка встановлює такий спосіб саме для захисту права власності і якою передбачено, що правовий акт органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, який не відповідає законі і порушує права власника, за позовом власника майна визнається судом незаконним та скасовується.

Отже, належним способом захисту порушеного права власності позивача буде вимога про визнання незаконним і скасування рішення (наказу, розпорядження) військового командування щодо примусового відчуження (вилучення) майна у позивача-власника у зв'язку із запровадженням та виконанням заходів правового режиму воєнного стану.

Водночас варто зауважити, що документальне «оформлення» такої реквізиції майна відбувається шляхом складання акта про примусове відчуження або вилучення майна, з дати підписання якого виникає право державної власності (ст. 7 Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану»), та який згідно із роз'ясненнями Міністерства юстиції України є правостановлюючим документом і підтверджує виникнення такого права [1]. Тобто зазначений акт не є «рішенням державного органу», яке породжує виникнення права державної власності на примусово відчужене (вилучене) майно (адже право державної власності на мобілізоване майно виникає в силу закону на підставі рішення військового командування про реквізицію). А відтак й самостійним предметом оскарження такий акт бути не може. Такий висновок, якщо провести аналогією зі свідомством про право власності на певний об'єкт, також впливає із роз'яснень, викладених в листі Вищого арбітражного суду України від 31.01.2011 № 01-8/98 «Про деякі приписи законодавства, яке регулює питання, пов'язані із здійсненням права власності та його захистом», про те, що зазначені свідомства не можуть виступати предметом спору: таким може бути лише правостановлювальний документ, на підставі якого видано свідомство. Отже, юридична сила такого акта буде анульована саме у зв'язку із визнанням незаконним і скасуванням відповідного рішення державного органу, на підставі якого було складено (оформлено) такий акт. Відсутність необхідності додаткового оскар-

ження вказаного акта можна пояснити й тим, що цивільні права власника порушує саме рішення (наказ, розпорядження) військового командування, яке є юридичною підставою саме для примусового відчуження майна власника (припинення права власності останнього); а вказаним актом оформлюється вже наступний факт – виникнення права державної власності, що не має жодного юридичного значення для цивільного судочинства при оцінці правомірності вилучення у власника його майна (з метою встановлення незаконності вибуття майна з володіння власника).

Разом з тим, приймаючи до уваги неодноразові роз'яснення Верховного Суду про неефективність такого способу захисту, як скасування записів (рішень) про державну реєстрацію прав в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно (або Єдиному державному реєстрі транспортних засобів), якщо для захисту порушеного цивільного права необхідне заявлення вимоги про витребування майна, тому другим способом захисту (другою позовною вимогою) має стати вимога про витребування майна з чужого незаконного володіння. Тут ми погоджуємось із роз'ясненнями про те, що рішення суду про задоволення позову про витребування майна із чужого незаконного володіння є підставою для здійснення державної реєстрації права власності на майно, що підлягає державній реєстрації, за власником, а також скасування попередньої реєстрації (п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними»).

І хоча Верховний Суд неодноразово висловлював позицію про достатність лише одного способу захисту – витребування майна з чужого незаконного володіння, проте ми вважаємо, що перша позовна вимога – визнання незаконним і скасування рішення військового командування щодо примусового відчуження (вилучення) майна теж є належною і необхідною, оскільки прямо передбачена Цивільним кодексом України, а її задоволення (зазначення в резолютивній частині рішення суду) буде спрямоване на анулювання тих наслідків, які вказане рішення вже породило для органів військового управління та інших державних органів. Таку окрему позовну вимогу, на нашу думку, можна не заявляти, лише якщо позивачем-власником заявляється вимога не про витребування майна, а про відшкодування майнової та моральної шкоди у разі неможливості відновлення попереднього становища (ч. 2 ст. 393, ст. 1166 ЦК України).

ЛІТЕРАТУРА

1. Лист-роз'яснення Міністерства юстиції України від 06 липня 2022 року № 53896/65053-12-22/8.4.1 «Щодо надання роз'яснення стосовно деяких питань, пов'язаних з примусовим відчуженням майна на користь держави в умовах правового режиму воєнного стану». URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2022/08/01/20220801135103-93.pdf>.
2. Лист-роз'яснення Міністерства юстиції України від 06 липня 2022 року № 53892/63085-11-22/8.4.1 «Щодо надання роз'яснення стосовно зміни органу управління державного майна у разі його вилучення відповідно до Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану». URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2022/08/01/20220801135102-22.pdf>.
3. Судді ВС розповіли про застосування норм процесуального і матеріального права в цивільних справах під час війни. 22 березня 2023 р. Офіційний веб-сайт Верховного Суду. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1398620/>.
4. Крат В. Окремі категорії цивільних справ під час війни. Презентація, 17 березня 2023 р. Офіційний веб-сайт Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_present/Krat_17_03_2023_vipr.pdf.
5. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 20 червня 2023 року, судова справа № 910/10009/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111674084>.
6. Рішення Господарського суду Чернігівської області від 07 квітня 2023 року, судова справа № 927/436/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110252974>.
7. Постанова Рівненського апеляційного суду від 25 липня 2023 року, судова справа № 569/9738/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112404218>.
8. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 14 червня 2023 року, судова справа № 910/5506/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111767311>.
9. Постанова Черкаського апеляційного суду від 07 лютого 2023 року, судова справа № 712/3067/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108862224>.
10. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 31 січня 2023 року, судова справа № 580/3454/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108832802>.

11. Постанова Сьомого апеляційного адміністративного суду від 03 квітня 2023 року, судова справа № 600/2415/22-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110007528>.
12. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 13 липня 2023 року, судова справа № 380/1158/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112183621>.
13. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 30 травня 2023 року, судова справа № 460/26295/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111234173>.
14. Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 06 липня 2023 року, судова справа № 280/5834/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112040337>.
15. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 19 квітня 2023 року, судова справа № 260/3114/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110525760>.
16. Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 30 травня 2023 року, судова справа № 340/2497/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111534991>.
17. Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 20 квітня 2023 року, судова справа № 160/8654/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110614602>.
18. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 31 січня 2023 року, судова справа № 320/7449/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108723000>.
19. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 10 січня 2023 року, судова справа № 580/3368/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108367125>.
20. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 21 грудня 2022 року, судова справа № 380/8259/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107981149>.
21. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 15 березня 2023 року, судова справа № 580/4570/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109659184>.
22. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 21 березня 2023 року, судова справа № 580/2575/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109721938>.
23. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 14 лютого 2023 року, судова справа № 904/868/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109046101>.
24. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 28 червня 2023 року, судова справа № 686/8141/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111939290>.
25. Короед С. О. Процесуальне забезпечення ефективності цивільного судочинства: дис. ... докт. юрид. наук. К., 2014. 489 с.
26. Крат В. Реквізіція під час воєнного стану: що, коли і як. Газета "Закон і Бізнес", 16.03.2022. URL: <https://zib.com.ua/ua/print/150897.html>.